

Rahvaastronoomia kajastamise võimalusi ERMis

Tõnu Viik

Inimesele paistab olevat sisse sündinud vajadus kõigele ümbritsevale nimesid panna ja neid ühel või teisel moel klassifitseerida. Kõneldakse, et üks maailma suurimaid klassifitseerijaid - Carl Linné - olevat lisaks loendamatutele taimeliikidele klassifitseerinud ka enda ja abikaasa Saara pesu põhimõttel – Saara särgid ja Carli särgid on üks liik ja peavad kummutis koos olema.. See üritus kukkus joonelt läbi, sest Saara klassifikatsioon jäi pärast mõningat mõttevahetust kindlalt peale.

Ega vanad eestlasedki jäänud üldises klassifitseerimise ja nimede panemise tuhinas teistest sugugi maha ja nii on nad nimed andnud taimedele ja loomadele, ilmastikunähtustele, maastikuvormidele jpm. Nad pole jätnud tähelepanuta isegi mitte tähistaevast, kuigi Eestis on selgeid ilmu kaugelt vähem kui Araabias, kus paljude tähtede praegugi kasutusel olevad nimed põhiliselt pandud said.

Siinkohal ilmneb aga suur probleem, sest taevas on vähe selliseid tähtede moodustatud kujundeid, millele pea kõik vaatlejad sama tõlgenduse ja siis ka samasuguse nime annavad. Näitena võiks tuua Kaksikud ja Põhjamao ehk Draakoni, kus eestlaste pandud nimi ja rahvusvaheliselt omaks võetud nimi (nimetagem seda standardiks) on samad. Ja mine võta kinni, kas see on tõesti sõltumatult pandud nimed või on siin juba mingi koolihariduse mõju mängus. Teiste tähtkujude nimed ei lange sugugi kokku. Ja mis me räägime erinevatest rahvastest, kui isegi Eesti erinevates kihelkondades tähtkujude nimed lahku lähevad. Põhjus on ju lihtne, sest kui palju ikka vanal ajal teise kihelkonna inimestega suheldi, et oleks olnud aega tähtkujude nimed samasugusteks lihvida. Enamasti saadi ju kokku kodukihelkonna kirikus (ja kõrtsis), Võib kahtlustada, et kummaski tähtkujude teema üles ei kerkinud. Seetõttu tuleb nii Jakob Hurda kui Paul-Egon Prülleri rahvaastronoomia-alastesse töödesse suhtuda teatud ettevaatusega, mis on väga selgesti välja toodud Andres Kuperjanovi raamatus “Eesti taevas” (2003). Ometi on eesti rahval aegade jooksul taeva ja selle objektide klassifikatsioon ning nimetused välja kujunenud, seda suuresti astronoomia populariseerijate töö kaudu. Lõppkokkuvõttes pole see sugugi paha.

Kui sellele standardile toetuda, siis torkab silma eestlaste ja standardkohaste taevaste objektide nimede suur lahknemine – kui tähtkujude standardnimed on seotud uhkete

kreeka müütidega kuningatest ja jumalatestki, siis eestlaste taevas on lihtsalt igapäevaelu peegeldus. Pole ju meil oma kuningaid õieti olnud, sest need neli, kes saksa krooniku arvates seda nime oleksid võinud kanda, tapeti reeturlikult Paides. Ning need vähesed kangemad jumaladki tunduvad pigem Skandinaavia maiku olevat. Niisiis näeme eestlaste taevas kuningate ja jumalate asemel Kooti ja Reha, Kuhjalava, Looka, Kerakorvi, Suurt ja Väikest Vankrit jpm.

Kui kõne alla tuleb küsimus, mida kõigest sellest ERMis kajastada, siis kõigepealt tuleks alustada Linnuteest. Olen alati ekskursioonidele Tõraveres rääkinud, et Euroopa rahvaid võib astronoomia seisukohast jagada tsiviliseerituteks ja tsiviliseerimatuteks. Kõigil tsiviliseeritud rahvastel on Galaktika Piimatee – sakslastel Milchstrasse, venelastel Mlechnyi put', inglastel Milky Way, prantslastel La Voie Lactée jne. Sest kõik tsiviliseeritud rahvad olid kuulnud kreeka legendi Alkmene pojast Heraklesest, kelle isa Zeus oli asetanud oma tukkuva abikaasa rinnale, et Herakles jumalanna piima imedes surematuks saaks, kuid Hera ärkas ja tõukas võõra poisikese eemale. Piim aga jäi Hera kaunist rinnast voolama, tekitades nii Piimatee. Tsiviliseerimata rahvad polnud sellest legendist kuulnudki ning seetõttu olid sunnitud ise nime välja mõtlema. Nii juhtus, et eestlased, jälgides rändlindude teed sügisel lõunasse ja kevadel taas koju, arvasid, et ju need linnud tähtede järgi rändavad. Nii veider kui see ka tundub, on ornitoloogid katselisel teel seda lindude astronavigatsiooni tõepoolest ka kinnitanud, samas lisades, et sellest jääb väheseks ja Maa magnetväli peab ka mängus olema. Soomlased panid Linnuteele sama nime – Linturata, sest oleme ju peaaegu üks rahvas. Rootslased märkasid, et varatalvise lumesaju aegu muutuvad kohe valgeks teed, sest põllul ja heinamaal kõrte vahel jääb lumi esialgu märkamatuks, ja nimetasid Linnutee Talveteeks. Ukrainlased nimetasid Linnutee Soolateeks, sest kui nad Krimmi tatarlastelt soola käisid toomas, siis mööda mõõtmatud lagedat steppi sõites olid Päike ja tähed ainsad teejuhatajad.

Kindlasti peab kajastamist leidma Põhjanael, kasvõi oma nime pärast, mis pole mitte juhuslikult pandud. Nime esimene pool on muidugi selge, sest see täht näitab alati põhjasuunda ja nael teatavasti jääb sinna, kuhu ta sisse lüüakse. Nii ka Põhjanael – kui teised tähed teevad ööpäevas täistiiru, siis Põhjanael näib paigal püsivat. Seda väikest ringikest, mida Põhjanael taevas teeb, palja silmaga naljalt ära ei taba.

Tähelepanuta ei tohiks jätta ka legendi, mis on seotud Suure Vankriga, sest see on tähtkuju, mis selgel ööl on alati taevas nähtav ja mida eksimatult tunneb iga eestlane. Legend ise kõlab nii – talumees Peedu olevat läinud metsa puid tooma, kaks härga vankri ees. Aeg pidi olema siis varatalv, kui lund veel polnud – Peedu oleks muidu reega läinud –

kuid hundid olid juba näljased. Üks neist oli eriti näljane ja murdis ühe härgadest maha, kuid kuna Taara olevat keelanud metsloomadel koduloomi murda, kui nad tööd teevad, siis rakendati Taara seadust rikkunud hunt ellujäänud härja kõrvale ja kogu seltskond pandi nn autahvile taevasse, ju siis huntidele hoiatuseks. Nagu näha, ei teadnud Taara midagi tingimisi karistamisest!

Kogu see jutt põhineb faktil, et vankri aisa tähed moodustavad nürinurga, mille tipus oleva heledama tähe – Härjatähe ehk Mizari – kõrval on veidi nõrgem täht Hunditäht ehk Alcor, mõlemad umbes 80 valgusaasta kaugusel. Kui keegi Hunditähte näeb, siis üsna suure tõenäosusega on tema silmanägemine korras. Jutt sellest, et Julius Caesar olevat valinud noori mehi Rooma sõjaväkke selle järgi, kas nad Hunditähte nägid või mitte, jäägu igaühele tõeseks või vääraks arvata.

Legende on vanadel eestlastel ju veel teistegi tähtkujude kohta, kuid piirdugem siin vaid nendega.

Kindlasti peaks kajastama meie arusaamu maailmaloomisest – et me oleme Veelinnu rahvas, kui mitmetele legendidele ja Lennart Mere töödele toetuda. Kujutus sellest, kuidas sukeldunud lind toob ürgmere põhjast oma nokas mulda, millest luuakse maailm – see peaks andma häid lahendusi muuseumis kajastamiseks.

Meie esivanemate arusaam maailma ehitusest pakub samuti laialdasi võimalusi eksponeerimiseks. Ilmapuu ehk ilmasammas, mis taeva toetab lausa Yggdrasili kombel, võiks olla selleks tsentriks, mille ümber kogu loomiselu ja taeva kohta käivate legendide kajastus paiknevad.

Minu kindel arvamus on, et vanade eestlaste arusaamad maailmast ja selle ehitusest ei jää oma originaalsuses millegagi maha suurrahvaste omadest ning seda tuleb uues ERMi hoones ka selles võtmes kajastada.